

לפרשת וישלח – תשע"ד

היש הצדקה לרצח?

עו"ד נתן שפטלוביץ

1. בפרשה זאת וב"מעשה דינה" רבו המחלוקות בישראל. האם הדבר נובע מתוך עמדה מחויבת לבחינה הדתית ולפיה התנהגות אבות האומה הינה תמיד מופת וקרן אור ומקור להתנהגות עתידית או שמא כי גם בהתנהגות אבות האומה יש מקום להתבוננות נוספת וללימוד כיצד לעיתים אין להתנהג?
2. ניתן היה להתחיל פרשת שבוע זאת בדברי הפרשנים לאחר קריאה קצרה של הטקסט המקראי ולפיו המדובר באונס דינה ובתגובות אחיה ואביה, דרישת המילה מאנשי שכם הנראית, לכאורה, כתכסיס להיענותם, הסכמת אנשי שכם, הריגת בני העיר הזכרים ונטילת הביזה מהנשים.
יש ללמוד מהקרקע בברכת יעקב בפרשת "ויחי", בה הוא נותן גינוי חריף לאחים, אולם מאידך בפרשתנו הגערה הינה מטעמים אישיים מאוד "עכרתם אותי" וכאשר העניין הוא "חם" יעקב לא כועס על בניו בצורה ישירה. ניתן היה לסיים בדברי הרמב"ן דווקא בפרשת "ויחי" ולפיו:
"וזאת היתה עצת כל האחים וברשות אביהם – אבל שמעון ולוי רצו להינקם מהם... בחרב נוקמת והרגו המלך וכל אנשי עירו, כי עבדיו המה וסרים אל משמעתו ואין הברית אשר נימולו נחשב בעיניהם למאומה כי היה להחניף לאדוניהם. ויעקב אמר להם בכאן [כלומר במקום המעשה] כי הביאוהו בסכנה, שנאמר: "עכרתם אותי להבאישני ביושב הארץ בכנעני ובפריזי ואני מתי מספר, ונאספו עלי והכוני ונשמדתי אני וביתי". ושם [בפרשת ויחי, לפני מותו] ארר אפם, כי עשו חמס לאנשי העיר, שאמרו להם במעמדו: "וישבנו אתכם והיינו לעם אחד" והם [בני שכם] היו בוחרים בהם, ובטחו בדברם ואולי ישיבו אל ה' והרגו אותם חינם, כי לא הרעו להם כלל."
 3. למען הגילוי הנאות אציין, שפרשה זאת על כל פירושיה הבאתי כפרשה סדורה בשנים שעברו וקמו עלי אנשים שחשבו כך או אחרת. אולם, אני נצמד לפירוש חז"ל כמות שהוא ובעיקר לפרשנותה של המורה הדגולה פרופ' נחמה ליבוביץ ז"ל (שנפטרה באותו יום של אימי ז"ל) ללא פרשנות זו או אחרת.
 4. מי לנו כפרופ' נחמה ליבוביץ ז"ל, שפרסמה תחילה "גיליונות עיון" לפרשת השבוע ולאחר מכן את "עיונים בפרשת השבוע" ולבסוף ספרה "עיונים בספר בראשית", אולם המטרות היו שונות בין ה"גיליונות" ל"עיונים". "הגיליונות" היו מיועדים ללומד המשכיל, הפרשנות היא העיקר והלקח הוא סמוי. לעומת זאת, ב"עיונים" שנשלחו בעבר גם לחיילי צה"ל, היא מובילה למסקנה הערכית הנובעת מהעיון, תוך שהיא מתבססת על פירושי חז"ל.
 5. כך פותחת פרופ' נחמה ליבוביץ פרק זה ודי בקריאה נכונה זאת בכדי להבין לאן הרוח נושבת:
- "בפרק לד המדובר במעשה רצח, רצח כל תושבי העיר הגברים וביזת צאנם, בקרם וחמוריהם. האם יש הצדקה למעשה? האמנם יש הצדקה בכך, שמעשה זה פעולת תגמול הוא למעשה פשע מתועב"...**

הקורא מבין מיד, שאין המדובר בשאלה – האם יש הצדקה לרצח -, אלא בסימן קריאה ומילת המפתח הינה "האומנם". נתחיל להתרכז בעיקר. האם מתגובת יעקב אפשר להבין כי המעשה היה מוצדק? אם כן, למה כעס על בניו? אם לא, למה הסכים לו ולא ניסה למונעו? מניעי האחים ועיקר העיקרים לגבי הקב"ה, שאינו מתערב ולא רק זאת, אלא "ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב" – האם ה' הסכים בדיעבד למעשיהם? להצדקת המעשה יש הטוענים, כי בני יעקב פעלו כדיונים. לשיטתם, אנשי העיר ידעו על האונס ושיתפו פעולה עם שכמ ולפיכך, כולם התחייבו במיתה כדין. יש הסוברים כי האחים יצאו למבצע חילוץ ומותר היה להם להערים עליהם ויש האומרים כי המדובר במלחמה בין שני עמים, שבני שכמ רצו להשתלט על העם היהודי, כאשר חשבו שהם לא מוגנים ואפשר לעשות בהם ככל העולה על רוחם. לפיכך, בכדי להציל את שם ה' באה תגובה חדה זאת של בני יעקב.

6. עיון בפרשנויות השונות מעלה, שהמדובר בתזות שאינן מתבססות על לשון הכתוב והם מחפשים בכל דרך שהיא להצדיק את מעשיהם. צריך להבין את הרקע למעשיהם וכאן אנו חוזרים לרמב"ן וכן אנו חוזרים למהלך של בני שכמ ובעיקר להבין את המציאות שבה מתוארת פרשה זאת.

הפרשה מאריכה בפרטי המו"מ כדי להבהיר לנו שאנשי שכמ לא התכוונו מלכתחילה בדבריהם ליעקב. ההוכחה לכך, שבשיחה בינם לבין עצמם אומרים הם "קח לי את הילדה הזאת לאשה" – הם מדברים על ילדה ועל לקיחתה, אם ברצונו ובכוחו ולא בהסכמה. גם בהשוואה של שיחת בני חמור ליעקב ודברי חמור לבני עירו ישנם הבדלים משמעותיים, כאשר השיא הוא "מקניהם וקניינם וכל בהמתם הלא לנו הם". היינו, ממילא הכל שייך לנו, גם הילדים. על כך אומרת המחנכת הדגולה, כי:

"כי כן הוא הדבר תמיד: הזר יבוא, יישב, יעבוד, אולי יצליח ויעשיר, ובסופו של דבר כל אשר ייצר – בשבילנו ייצר; כל אשר יאגור ויאסוף – בשבילנו יאגור, וידוע נדע איך להיפטר ממנו. האם לא כדאי לקבלם ואף למלא אחרי תנאי מוזר ומשונה זה אשר העמידו? כדאי וכדאי לנו הדבר."

והדגש הוא כמובן, כי "כן הוא הדבר תמיד" – האם הדבר גם לתקופתנו שלנו?

7. במהלך סקירה זאת של פרשת השבוע אינני נכנס להבדלים החינוכיים בין "הגיליונות" לבין "העיונים". די אם רק נציין, שהרמב"ן מניח מראש שיעקב לא יכול היה להסכים לנישואי דינה לשכמ, אבל יעקב צפה, כנראה, 2 תרחישים אפשריים:

תרחיש ראשון – אנשי שכמ לא יסכימו להימול. בעקבות סירובם יוכלו בניו להצדיק את צאתם למלחמה לשחרור דינה.

תרחיש שני – דבר שפחות מסתבר, כי הם כן יסכימו, אבל אז במקרה זה ייכנסו הבנים לעיר וייקחו את דינה מבלי לפגוע באיש ועל כך הייתה לדעת הרמב"ן הסכמה מראש בין יעקב לבנים. אולם, שמעון ולוי הפרו את ההסכם ורצחו את אנשי העיר, שלא ע"פ המוסכם, אלא ע"פ רגשותיהם ולכך יעקב לא היה מעורב בהריגה. הרמב"ן יוצא מנקודת הנחה, ששמעון ולוי הינם אנשים נורמטיביים וצדיקים ביסודם, אבל המשך המעשה הינו שלילי לחלוטין. הם לא האמינו בכנות הנימולים ולכן לא חלה עליהם חובת הנאמנות להבטחתם. הרמב"ן גם מעלה השערה, שאולי אנשי העיר אשר בטחו בהם ולא עשו להם כל רע היו שבים בעקבות זאת אל ה' – ראה

פרשת העיר "נינוה" שקראנו אותה לפני כחודש בהפטרה של תפילת מנחה ביום כיפור (כנאמר במסכת מגילה: "...מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו להן לישראל שכולן לא החזירום למוטב..."). אולם, הרמב"ן בפרשת "יוחי" מוציא את כל הכעס, שהם למעשה רימו והרגו אנשים על לא עוול בכפם. המדובר בתרמית, הריגה ומניעת התגיירותם של אנשי שכם וחילול ה'. אין ספק, כי הרמב"ן הינו סמכות דתית-רוחנית ואם הרמב"ן אומר זאת, הרי הסתבר שהמניע של האחים לא היה טהור והדרך שנבחרה לא הייתה הכרחית.

8. נותר לנו לדון על תוצאות הדברים, על "חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם" – האם המדובר בהסכמה של ה' לכך או לא?

ניתן אולי לטעון, כי "חתת אלהים" הכוונה הינה לגודל פחדם, כמו הביטוי "עיר גדולה לאלהים" (יונה ג', ג'). ניתן לטעון, שאחרי שיעקב צווה לעלות לבית-אל הטהרות זאת כיפרה על חטאי הבנים והיה תנאי לעזרת הקב"ה. אולם, פרופ' נחמה ליבוביץ טוענת, כי:

"ולזה יש לומר: עמדנו כבר לא אחת בעיונינו על כך שהתורה הדגישה וחוזרת ומדגישה שאין הנס, האות – הוכחה לאמת. גם החרטומים הצליחו בלהטיהם, גם נביא השקר (דברים יג, ב-ו) עלול לעשות אותות ומופתים בשמים ובארץ "ובא האות והמופת", גם אנו רואים יומיום ובמשך כל ההיסטוריה האנושית כי יד השקר רוממה – ואין מזה כל ראייה, ולא נוכל ללמוד כאן מן הפחד בפני החרב אשר נפל על העמים – אשר רק על חרבם יחיו ולעתים רק לשון זו מובנת להם – על צדקת המעשה, וכי טוב הוא בעיני האלוהים. כי – כמאמר חכם בן דורנו – אין בין שמותיו הרבים והשונים של הקב"ה המעידים על מידותיו, גם השם "הצלחה" "

ולסיכום, הצלחת הנסים הבלתי טבעיים אינם ראייה על הסכמה של הקב"ה כמו מקרה החרטומים ונביא השקר. הצלחתו הטבעית של עם עריץ החי על חרבו והמטיל את פחדו על סביבתו אינה מעידה על צדקת מעשיו. אי אפשר לראות בכך הסכמה כלשהיא והלקח לדעתה הינו, שהמעשים נבחנים ע"פ מהותם ולא ע"פ תוצאותיהם – דבר הקשה לנו בראייה המשפטית שאדם נבחן על פי תוצאות הדברים וכאשר מהות הדברים מהווה אולי סיבה להקלה בעונש. התפיסה התורנית מחייבת את כולנו לפעול ע"פ קריטריונים של אמת ומוסר. גם בנסיבות הקשות ביותר ואין כל הצדקה להתנהגות בלתי מוסרית בנימוקים דתיים למפרע. ברור הוא, שיש אינדיקציות חיוביות. המדובר בהצלחת שבועה אצל גויים. רק שמעון ולוי הרגו ורק את הגברים ולא את הנשים והילדים. אלא השאלה היא האם מדובר באיזון בין נסיבות אלו. התורה איננה מעלימה את חולשתם של האבות, שגם הם בני אדם. דרכה של פרופ' נחמה ליבוביץ הינה, כי סיפורי התורה אינם ביוגרפיות של אישים ולא ספר תולדות האנושות או עם ישראל, אלא הם באו להושיענו לתורה ולתעודה ללמדנו לקח, להדריכנו לעבודת ה'. התורה רק נותנת כלים לקורא לשפוט אותה מבחינת "שבעים פנים לתורה". עלינו להעמיד את מעשינו למבחן האמת, המצפון ולדרישה הדתית השלובים זה בזה.

9. לסיום, בספרה "עיונים בספר בראשית" טוענת המורה הדגולה, כי אין בין שמותיו הרבים והשונים של הקב"ה המעידים על מידותיו גם השם "הצלחה". היינו, אין לפרש נביא השקר שהצליח או העם החזק כעל הצלחה כלשהיא או כישלון חלילה של בורא העולם.